

Népdalok nyelvészeti megközelítésben

Készítette: Dudás Kata

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Lezárás dátuma: 2025. január 15.

Tartalomjegyzék

Bevezető.....	1
Hipotézisek	2
A népdalokról.....	2
A használt adatbázis bemutatása	5
A diskurzusjelölők bemutatása.....	6
Perspektívaváltás	15
Az adatközlők hatása a nyelvi elemekre	18
Konklúzió.....	21
Felhasznált irodalom	23

1. Bevezető

Dolgozatomban a népdalokban vizsgálok különböző nyelvészeti kérdéseket. Azért választottam a népdalok világát kutatási területemnek, mert szabadidőmben népdalénekléssel és néptáncolással foglalkozom, így a témaválasztást személyes érdeklődés, elköteleződés is indokolta. A szövegemben bemutatott dalok a mindennapjaim szerves részét képezik, ezért teljes szívvel-lélekkel tudtam belemerülni a munkám készítésébe. Dolgozatom célja, hogy az eddig vizsgált kutatási területek rövid bemutatásán túl új, a korábbi vizsgálatok által még nem érintett témaköröket mutassak be. Kutatásom fókuszában főként a diskurzusjelölők állnak. A népdal termékeny táptalajt biztosít a nyelvészeti vizsgálódásoknak – ezt bizonyítja a kapcsolódó szakirodalom nagysága is. Azonban a diskurzusjelölők hatásait, funkcióit, előfordulási lehetőségeit a magyar népdalokban eddig kevés munka vizsgálta. Ezért is szerettem volna ezzel, az eddigi népdalokhoz kapcsolódó nyelvészeti kutatásokban talán kicsit mellőzött kérdéskörrel foglalkozni.

Dolgozatomban először a népdalt mint műfajt definiálom, bemutatom lehetséges csoportosításait, jellemzőit az erről szóló szakirodalmat segítségül hívva. Következő lépésként megmutatom annak az adatbázisnak a működését és felépítését, amelyből a népdalokat válogattam. Ezek után a diskurzusjelölők jellemzőit ismertetem, kitérve arra, hogy melyek és milyen formában fordultak elő a leggyakrabban az adatbázisban. Majd megemlítem, hogy ezek az elemek milyen szerepet, funkciót töltenek be legtöbbször a népdalokban. Hozok példát arra is, hogy a szövegek mely pontjain fordulnak elő legtöbbször, valamint arra is kitérek, hogy a dalszövegek lejegyzői milyen sajátos módokon jelölik a diskurzusjelölőket annak függvényében, hogy milyen funkciót tulajdonítanak nekik. Kitérek arra, hogy a dalok stílusa mennyire határozza meg a diskurzusjelölők milyenségét, ezen felül a népdalok és az élőbeszéd szoros kapcsolatára is rávilágítok példák segítségével. Majd hozok példákat a perspektíaváltakozás és a diskurzusjelölők összefüggéseire is. Dolgozatom végén pedig kiemelten foglalkozom az adatközlők hatásával. Bemutatom azt, hogy az érzelmi állapotuk, a dalokhoz való viszonyulásuk, valamint a népdalok elvárt éneklésmódja hogyan határozza meg a már bemutatott nyelvi elemek előfordulását. Dolgozatom legvégén pedig összegzem az eredményeimet, majd a kutatás lehetséges jövőbeli kiterjesztéséről is szót ejtek.

A népdalok idézésekor Schirm Anita 2016-os tanulmányában használt jelölésmódot használom, vagyis az idézett dalok új sorait perjellel (/), az új versszakokat pedig dupla perjellel (//) jelölöm. Az idézetek után, a források megjelölésére a népdalok címét adom meg zárójelben,

azért, mert nem mindig volt lehetőségem leírt szövegekre hivatkozni, hanem sokszor csak hangzóanyaggal rendelkező népdalt idézek.

2. Hipotézisek

Fő hipotézisem az, hogy a diskurzusjelölők nemcsak különálló nyelvi elemként vizsgálhatók a népdalokban, hanem a többi bemutatni kívánt nyelvészeti kérdéskörhöz (perspektíva, szövegtipológia, központosítás) is szorosan kapcsolódnak, és hatással is vannak rájuk. Ezeket a kapcsolódási pontokat szeretném példákkal alátámasztani. Másik feltételezésem, hogy a népdalok elvárt éneklésmódjai megmutatják a diskurzusjelölők használatát, vagyis az, hogy milyen diskurzusjelölők jelennek meg a dalokban, meghatározzák a népdal típusát is. Szabályszerűségeket lehet felfedezni a népdal stílusa és a beilleszthető diskurzusjelölők milyensége között. Feladatomnak tekintem még, hogy bemutassam, az adatközlők személyisége, érzelmi állapota hogyan hat a különböző nyelvi elemek megjelenésére. Utolsó hipotézisem szerint pedig a diskurzusjelölők népdalokbeli előfordulásának két oka lehet. Az egyik készítő erő feltevése szerint a diskurzusjelölők használatára a szótagszámok kiegyenlítése a versszakokban – ritmikai szempontból van szükség a plusz szótagszámmra. A másik ok pedig véleményem szerint teljesen önkényes, az adatközlő a nyomatékosítás, a túlárado érzelmek miatt illeszti be a diskurzusjelölőket a szövegbe, és ezek a beillesztések nem törik meg a versszakok ritmusát, egységességét.

3. A népdalokról

A népdalok és a nyelvészet kapcsolatának vizsgálata előtt fontosnak gondolom, hogy a népdalokról egy átfogó, egységes képet adjak. Bartók Béla *A magyar népdal* című könyvében (1924: 5) így definiálja ezt a dalcsoportot: „Tágabb értelemben vett parasztenének nevezzük mindazoknak a dallamoknak az összességét, amelyek valamely nép parasztsztyáában kisebb vagy nagyobb időbeli és térbeli elterjedtségben, mint a parasztnak zenei érzésének ösztönszerű kifejezői valaha éltek vagy jelenleg élnek.” Bartók Béla több mint százéves értekezése a népdalokról mind a mai napig megállja a helyét és fontos pillére a kategória értelmezésének.

Katona Imre nagyjából hetven évvel később így jellemzi a magyar népdalokat: „[...] a népdal a dolgozó osztályok, a magyarság esetében főként a parasztság életét, gondolatait és érzelmeit kifejező rövid ének, mely kisebb-nagyobb közösségek keretében van elterjedve, eredete és alkotója rendszerint ismeretlen, szóbeliségben él, fő jellemzője az állandó variálódás (változás), dallama és szövege szerves, de nem szétválaszthatatlan egységet alkot. A népdalt

azok adják elő, akik élnek vele, vagyis a mindennapok műfaja” (Katona 1998: 357). Katona sikeresen felsorolja a műfaj szinte összes jellemzőjét. A *Magyar néprajzi lexikon* a következő négy fontos megállapítást teszi a népdalokkal kapcsolatban: „1. a rögzítő írásbeliséggel szemben szabadon alakítható, 2. lényegesen történeti jelenség, melynek nincs időfeletti sajátos stílusa, hanem minden egyes korszak stílusával adás-vevés kapcsolatban áll, 3. intonációjában, sajátos hangvételében mégis mindig elkülönül a műzenei jelenségektől, 4. hatása a műzene minden fontosabb stílusában kimutatható” (Ortutay 1980: 711)

A kategória csoportosítási lehetőségei azonban már jóval bonyolultabbak, mint tulajdonságainak összegzése. Több elismert zeneszerző, zenetörténész is helytálló, sajátos rendszerezési elvvel állt elő az évek folyamán, de mind közül a legkiemelkedőbbnek és legidőtállóbbnak Bartók Béla rendszere mutatkozik. Csoportosítása a következő: régi stílusú dalok, újstílusú dalok és vegyes (nem egységes) népdalok (Bartók 1924: 13). Az első csoportba tartozó dalok dallamvonala ereszkedő, előadásmódjuk általában parlando, és kevés szótagszámmal (maximum 12 szótag) operálnak (i. m. 34). Az első csoport dallamkategóriáinak egy lehetséges meghatározása Bartók szerint: alkalomhoz nem kötött dallamok, lakodalmasdallamok, siratódallamok, aratódallamok, párosítódallamok, regősdallamok és gyermekjátékdallamok (i. m. 13–14). Ezek a kategóriák nem szigorúan csak a régi stílust jellemzik, egyes kategóriák a másik két csoportban is megtalálhatók (uo.). A régi stílus jellemzőivel szemben az újstílusú népdalokban a dallamvonal kupolás, az előadásmód szinte mindig tempo giusto, valamint a dallamsorok szótagszáma is több (akár huszonöt szótag), mint a régi típusú dalok esetében (i.m. 46). A harmadik csoportról annyit érdemes tudni, hogy az első és második csoport jellemzőit hordozza magában, és attól, hogy idegen nemzetek hatottak az ebbe a kategóriába tartozó népdalokra, még magyar alkotásoknak tekintendők (i.m. 67). A népdalok rendszerezési próbálkozásai, különösen Bartók három nagy csoportba osztott rendszere, megteremtették az alapot ahhoz, hogy a népdalokat nemcsak zenei, hanem nyelvészeti szempontból is alaposan tanulmányozhassuk.

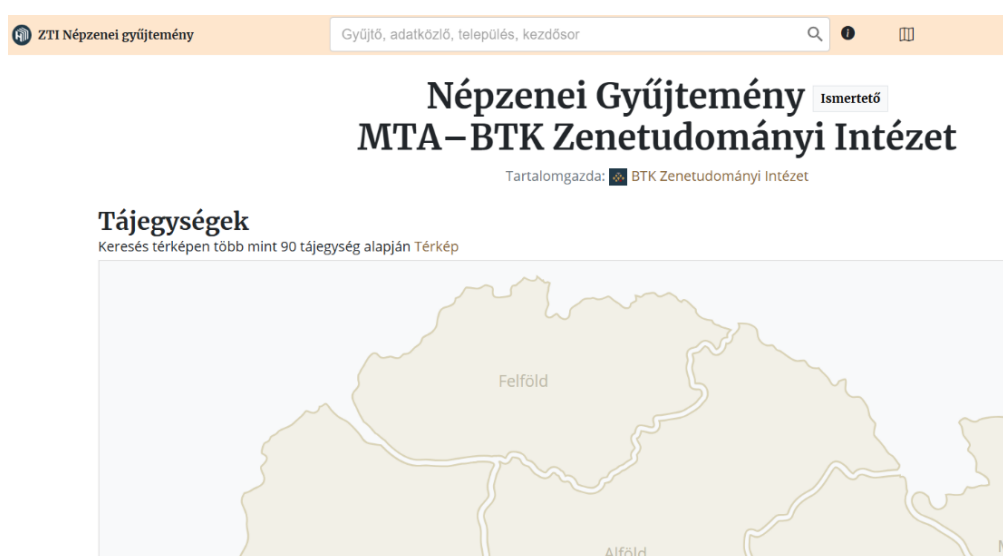
Szeretnék még kitérni arra is, hogy kik elemezték a népdalokat nyelvészeti megközelítésből. Elsőként Baranyiné Kóczy Judit munkásságát emelném ki, aki több tanulmányában is foglalkozott a népdalokkal. Legkorábbi munkája az *Orientációs metaforák a magyar népdalok természeti kezdőképeiben* (2008), melyben a tájékozódáshoz kapcsolódó metaforákat vizsgálta kognitív nyelvészeti szempontból. Tanulmányában szövegelméleti kérdésekkel is foglalkozik, melyeknek nagy hasznát vettem a diskurzusjelölők és a népdalok típusai közötti kapcsolatok vizsgálata során. Ezt követő munkája a *Szövegtípus és deixis: a*

térdeixis funkciója a magyar népdalban (2011) a természeti kezdőképek dalokban betöltött szerepét és funkcióját mutatja be részletesen, kitérve a metaforizáció kérdéskörére is. 2013-as tanulmánya szintén az eddigiekhez hasonló témakörben mozog, és *A magyar népdal térszemantikai megközelítése* címet viseli. Legújabb értekezése (Baranyiné Kóczy 2015) már egy általam is bemutatni kívánt kérdéskörhöz, a perspektívákhoz kapcsolódik. Fontosnak tartom még megemlíteni Dezső László 2001-es *Nyelvi és metrikai típusok a régi magyar népdal verselésének és dallamának jellemzésében* című munkáját is, amely a népdalok verselését, a népdalokat mint nyelvi rendszert vizsgálta. Végezetül Schirm Anita 2016-os *Diskurzusjelölők a népdalokban* című tanulmányára is kitérnék pár szó erejéig, aki az általa gyűjtött korpuszban leggyakrabban előforduló diskurzusjelölőket és azok funkcióját mutatta be. Láthatjuk tehát, hogy a magyar népdalok már több nyelvészt is kutatásra inspiráltak, és termékeny kutatási területnek mutatkoznak az eddigi vizsgálatokban. Bízom benne, hogy az én kutatásom kérdései is megválaszolásra kerülnek ebben a gazdag és sokoldalú szövegtípusban.

A diskurzusjelölők és a szövegtípusok kapcsolata is egy kiemelendő téma, amely elengedhetetlen a kutatásom egyik fő hipotézisének (diskurzusjelölők és népdaltípusok összefüggésének) bizonyításához. Baranyiné Kóczy Judit a szövegtípusok elkülönítéséről így vélekedik: „Egyrészt az egyes szövegtípusok jellemzői a nagyfokú differenciálódás miatt kizárólag az egyes tematikus csoportokhoz kötődő retorikai, stilisztikai, szociolingvisztikai, diskurzuselméleti vizsgálatok által ismerhetők meg” (Baranyiné Kóczy 2008: 303). Alberti Gábor *Hát a meg meg a hát* című tanulmányában (2016) arra világít rá, hogy a diskurzusjelölők hogyan jellemzik azt a szövegtípust, amiben felbukkannak. A *hát* diskurzusjelölőről így ír cikkében: „közvetlenül nem funkcionál jelként, hanem úgy működik, mint egy szemafor, amelyik különféle jelzéseket tud adni” (i. m. 23). Vagyis a felbukkanó diskurzusjelölők nemcsak a mondanivalóhoz kapcsolódó beszélői attitűdöt fejezik ki, hanem a szöveg típusára is utalnak. Ezt a gondolatmenetet a saját kutatásomban úgy alkalmazom, hogy megvizsgálom, milyen diskurzusjelölő használat jellemzi az eltérő típusú népdalokat. A diskurzusjelölők és szövegtípusok összefüggése különösen releváns kutatási téma, hiszen ezek az elemek nemcsak a szöveg típusát jelölik, hanem annak dinamikáját, stilisztikai és érzelmi árnyalatait is meghatározzák (vö. Schirm 2021). Alberti Gábor megközelítése, miszerint a diskurzusjelölők jelként működnek a szövegen belül, tovább erősíti azt a feltevést, hogy a népdalok szövegszerkezete és előadásmódja között szoros kapcsolat áll fenn.

4. A használt adatbázis bemutatása

A következőkben a kutatásomhoz használt online adatbázist szeretném részletesebben bemutatni. Vizsgálódásomhoz az MTA-BTK Zenetudományi Intézet digitális népzenei archívumát (<https://zti.hungaricana.hu/hu/>) hívtam segítségül, amely megközelítőleg húszezer órányi hangfelvétellel rendelkezik és bárki számára könnyen elérhető. Az adatbázisban kották és hangfelvételek is találhatóak, vannak olyan dalok, melyek esetében csak az egyik áll rendelkezésre, de szerencsére a legtöbb népdalhoz mindkettő megtalálható. Keresőfelülete (lásd 1. ábra) nagyon egyszerű, felhasználóbarát: gyűjtő, adatközlő, település, de akár szavak alapján is lehet keresni a segítségével:



1. ábra: Az adatbázis keresőfelülete

A keresett dalhoz kapcsolódó minden adatot megtalálhatunk egy helyre összegyűjtve, sőt, még egy térkép is a segítségünkre van abban, hogy meghatározzuk a népdal felgyűjtésének pontos földrajzi helyzetét. Számomra nem volt ismeretlen ez az adatbázis, ezelőtt is segítségemre volt már sokszor egy-egy népdalcsokor megálmodása, összerakása során. A dolgozatomhoz kapcsolódó nyelvi példák kigyűjtését nagyban megkönnyítette az adatbázis egyszerű, gyors és pontos keresőmotorja. Természetesen léteznek más online adatbázisok is, melyekben lehet kutatni a népdalok között (pl. Hagyományok Háza Hangzó kiadványok katalógusa), de én a kutatásomhoz szigorúan az MTA adatbázisában fellelhető dalokat vizsgáltam. Az adatbázis hatalmas terjedelmű, ezért dolgozatomban többször is csak hozzátétőleges, nem százszázalékos pontosságú adatokkal érvelek.

Kutatási módszerem nagyon egyszerű volt. A leggyakoribbnak gondolt diskurzusjelölőket beírtam az adatbázis keresőjébe, és a kiadott találatokból tetszőlegesen választottam ki a dolgozatomban bemutatott példákat. Dolgozatomban huszonnyolc népdal jelenik meg, melyek vagy diskurzusjelölőket tartalmaznak, vagy a perspektívaváltást példázzák. Kutatásom során megközelítőleg százötven népdalból álló korpuszból dolgoztam, és ebből az anyagból válogattam ki azt a huszonnyolc dalt, melyek a legjobban válaszolják meg az általam felvetett kérdéseket. Dolgozatomban célja nem az összes lehetséges példa felsorolása a feltevéseimre, hanem a legszemléletesebb esetek bemutatása. A diskurzusjelölők keresése hálás feladatnak bizonyult, a százötven tüzetesebben átnézett dal szinte mindegyikében megjelentek, azonban azt bizonyítani, hogy a perspektívaváltással is összekapcsolódhatnak, már nehezebb munka volt.

5. A diskurzusjelölők bemutatása

A népdalok egyik általános jellemzőjének tartják, hogy „szájhagyomány útján”, rögzítés nélkül terjednek, aminek egyik következménye a dalok variálhatósága, másik következménye pedig a hétköznapi beszédet jellemző sajátosságok megjelenése (Fehér é. n.). A dalokban mindig mély érzelmek és sorsfordító történések bontakoznak ki, melyeket a terjedelem rövideje miatt az előadó igyekszik hitelesen és nyomatékosan átadni a hallgatóságnak (Schirm 2016: 88). A népdalokban megfigyelhetők a beszélt nyelv sajátosságai, ilyenek példának okáért a diskurzusjelölők is, amelyeket a vonatkozó szakirodalom a beszélt nyelv meghatározó elemeiként tart számon (Furkó 2011: 45). Ahhoz, hogy jobban megérthessük a népdalok és a diskurzusjelölők kapcsolatát, nézzük meg e szócsoporthat jellemzőit. A diskurzuselemzés szakirodalma (Fraser 1999, Furkó 2011, Dér 2009, Schirm 2021) az alábbi főbb tulajdonságokat társítja a diskurzusjelölőkhöz:

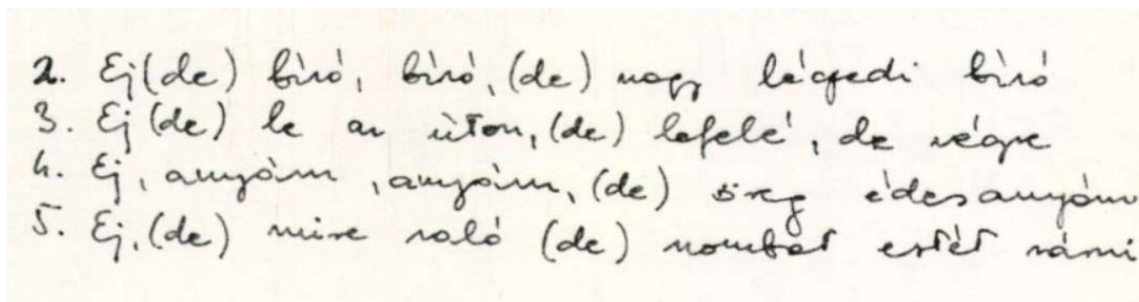
- opcionálisak (elhagyásukkal nem sérül a mondat grammatikai felépítése),
- különböző szófajú szavakból alakulhatnak ki,
- sokszor előre utalnak a szövegben,
- egy diskurzusjelölőnek több jelentése is lehet,
- leggyakrabban a mondat elején állnak,
- általában nincsenek hatással a mondat egészének jelentésére,
- sűrűn felcserélhetők egymással,
- használatuk függ a kontextustól,

- céljuk a diskurzusegységek összekapcsolása,
- hatókörük változó,
- sok esetben halmozódnak,
- sok esetben felcserélhetők egymással,
- a beszélt nyelv jellegzetességeinek tekinthetők,
- előbeszédben gyakran gyengén vagy rövidítve ejtik őket.

A diskurzusjelölők egyik funkciója a mondanivaló nyomatékosítása, amely szintén a népdalok egyik fő törekvése is. A nyomatékosító funkció mellett a variálhatóság még az a jellemző, amely a diskurzusjelölőknél és a népdaloknál is megfigyelhető. A népdalok szerves részét képező diskurzusjelölők a népdalok élőbeszédszerűségét példázzák, valamint a diskurzusjelölők azon jellegzetességére is rámutatnak, hogy azok többségében a beszélt nyelvben, nem pedig az írottban fordulnak elő.

A népdalok esetében nagyon gyakori jelenség a diskurzusjelölők halmozása: ***Jaj, jaj, jaj, jaj nem adom oda / Jaj, jaj, jaj, jaj nem adom oda / Karika gyűrűm, barna szeretőm / Jaj, jaj, jaj, jaj nem adom oda*** (Jaj, jaj, jaj, jaj nem adom oda). Ebben az esetben a *jaj* diskurzusjelölő szerves része a szövegnek: nemcsak kétségbeesést fejez ki, hanem nyomatékosítja is az átadni kívánt érzést, valamint ritmusosságot is kölcsönöz a dalnak (Schirm 2016: 90). Nem csupán ugyanaz a diskurzusjelölő ismétlődhet, hanem különbözőek halmozása is jellemző: *Ó, Szent István, hát még alszol-e / Ilyen későn hát még nyugszol-e?* (Ó, Szent István, hát még alszol-e). Vagy például: *Ej, de bajos, ej, de gyászos a baka élete* (Ej, de bajos, ej, de gyászos a baka élete). A *sej* és a *haj* diskurzusjelölők különállva is sűrűn előfordulnak, de sok dalra jellemző, hogy párba állva (néha kötőjellel emelve ki összetartozásukat) fordulnak elő. Feltételezhető, hogy olyan sokszor jelentek meg egymás mellett, hogy a kettőből egy diskurzusjelölő keletkezett. Első példában két külön diskurzusjelölőként, vesszővel elválasztva van leírva a *sej* és a *haj*: *Tartozom én a zsidónak, sej, haj, haj / Kilenc icce bor árával, sej, haj, haj / Jaj Istenem, hogy adjam meg, hogy az anyám ne tudja meg* (Tartozom én a zsidónak, sej, haj, haj). A következő példában már a kottában is kötőjellel vannak lejegyezve: *Édesanyám sej-haj mondanék én valamit: / Gombolja ki a kislajbim elejét* (Édesanyám sej-haj mondanék én valamit). Az írásmód lehet, hogy csak a dal lejegyzőjétől függ, azonban érdekes megfigyelni, hogy vannak olyan esetek, amikor a hallgató két különálló szóként kezeli a *sej-haj* felkiáltást, máskor pedig szoros összetartozásukra következtet az előadásmód alapján.

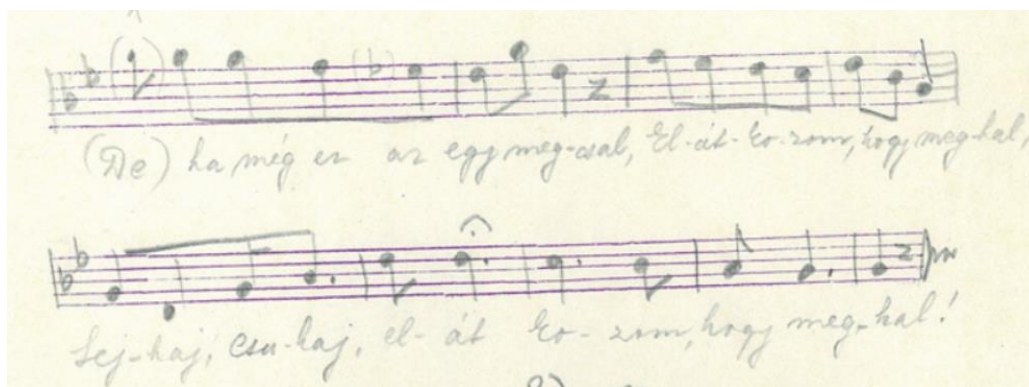
Azt a jelenséget, hogy a kották lejegyzőinek is van egyfajta értelmezésük, benyomásuk a diskurzusjelölők funkciójáról, a következő példa jól szemlélteti:



2. ábra: *Ej csillag csillag, de szép hajnali csillag* kezdetű népdal versszakai

A mellékelt szövegben (2. ábra) megfigyelhető, hogy a *de* nyomatékosításra szolgáló diskurzusjelölők önkényességét a gyűjtő (Kallós Zoltán) zárójelekkel jelöli. A sorok szótagszáma tizenegy, a plusz *de* diskurzusjelölők nincsenek beleszámolva a ritmizációba. Az *ej* sorkezdő diskurzusjelölő a szöveg szerves részét képezi, a *de* nyomatékosító szó azonban teljesen önkényes, az adatközlő illeszti bele a szövegbe. Érdekes és gyakori jelenség, hogy a felénekelte dalok lejegyzésekor a gyűjtő jelöli valahogy a felbukkanó diskurzusjelölőkhöz való viszonyulást (vö. a *sej haj* külön, valamint kötőjellel írása). A mellékelt szövegekhez tartozó hangzóanyagban a *de* nincs gyengébben vagy rövidebben ejtve, mint az előtte álló *ej* diskurzusjelölő, mégis a kotta készítője elhanyagolhatónak tekinti, zárójellel jelöli, hogy nem képezi a szöveg szerves részét. Az, hogy a *de* azért kerül zárójelbe, mert nem számítódik bele a szótagolásba sem, szerintem nem releváns indok, ugyanis más esetekben sem zárójelezik az önkényes diskurzusjelölőket. A zárójelek megjelenését teljes mértékben a kotta készítőjének a *de* szócska hallatán érzett benyomásai indokolják.

Egy másik példával is alátámasztanám, hogy a beillesztett diskurzusjelölők zárójelezése nem egyedi eset a korpuszban:



3. ábra: *De sok eső, de sok sár; ej de sok sár* c. népdal első versszakának utolsó két sora

A mellékelt (3.) ábrán látható kotta lejegyzője Kodály Zoltánné volt, aki Kallós Zoltán korábban bemutatott jelöléséhez hasonlóan szintén zárójelbe tette a ritmizáció részét nem képező plusz diskurzusjelölőt. Olyan példát nem találtam az adatbázisban az általam átnézett 150 dalban, amelyben a ritmizáció szükségessége miatt használt diskurzusjelölő került volna zárójelbe. Ez a jelölésmód csak az önkényesen betoldott diskurzusjelölők esetében vehető észre, de ezekben az esetekben is igen ritkán alkalmazott.

Mint ahogy a diskurzusjelölők jellemzőinél már felsoroltam, legtöbbször sorkezdő pozícióban állnak – ez a népdalok esetében sincs másképp, mint ahogy az alábbi példa is mutatja:

1. ... asszony, hej, hej, hej / Marosdécse [Torda-Aranyos], 1980.01.19	
2. Hej tanya hej tanya hej tanya szedegedett tanya / Középiszkáz [Veszprém], 1959.07.06	▶
3. Hej anyám a madár hej hej a madár / Sepsibükszád [Háromszék], 1958.04.26	▶
4. Hej páva, hej / Lövéte [Udvarhely], 1902.00.00	▶
5. Hej, hej , méz / Tura [Pest-Pilis-Solt-Kiskun], 1987	▶
6. Hej páva, hej	
7. Hej baba hej / Milej / Milejszeg [Zala], 1974.10	▶
8. Hej páva, hej	
9. Hej páva, hej	
10. Hej Debreczenből, hej Debreczenből, hej Debreczenből jön egy páva magába	
11. Hej, hej , furmani idű / Püspökhatvan [Pest-Pilis-Solt-Kiskun]	▶
12. Hej , violám, hej , violám	
13. Hej , Rákóczi, hej , Bercsényi	
14. Hej végig hej végig / Húgyag [Nógrád], 1959.04.30; 1959.05.01; 1959.05.02	▶

4. ábra: Keresési találatok a *hej* diskurzusjelölő előfordulására

A mellékelt (4.) ábrán jól látható, hogy a *hej* felkiáltószó tizennégy esetből csak egyszer van nem sorkezdő pozícióban, hanem a sor végén. A sor végén megjelenő indulat- és felkiáltó szavak (általában: *hej, ej, na, ihaj, csuhaj*) a népdalok jellegzetességei, az előbeszédre nem jellemzők. A népdalok kötött szótagolása miatt legtöbbször rövid indulatszavak, felkiáltószavak fordulnak elő a szövegekben. Schirm Anita munkájában a következő diskurzusjelölőket tartja a leggyakoribbnak az általa vizsgált népdalkorpusz alapján: *hát, hej, jaj, ej, haj, uccu, bizony, sej* (Schirm 2016: 89).

Hogy számokkal is alá tudjam támasztani, melyik diskurzusjelölő fordul elő leggyakrabban a népdalokban, a fentebb említett hét diskurzusjelölőre rákerestem az adatbázisban. Ezek az adatok nem százszázalékos pontosságúak, mivel előfordulhat bizonyos szövegek duplikálódása az adatbázisban, mégis egy többé-kevésbé hiteles képet kaphatunk a

segítségükkel. A következő hozzávetőleges sorrend állítható fel a leggyakoribbtól a legkevesebbszer előforduló diskurzusjelölő felé haladva: *jaj* (3595), *sej* (2217), *hej* (2034), *haj* (1783), *hát* (1005), *ej* (962), *uccu* (134), *bizony* (50). Ezeken kívül rákerestem még a *hallod* (317), *talán* (96) és az *ugye* (38) szavakra is. A legtöbb találatot az adatbázis a *de* szócskára dobta ki, összesen 6657-et, azonban a találatok között néhány esetben kötőszóként és nem diskurzusjelölőként jelenik meg. A találatokat nem tudtam aszerint szűkíteni, hogy a *de* szó milyen nyelvi elemként jelenik meg a szövegekben, ezért nem került bele az általam felállított sorrendbe.

Dér Csilla Ilona *Diskurzusjelölők és társulásaik a magyar nyelvben* című tanulmányában a spontán, hétköznapi beszéd leggyakoribb diskurzusjelölőinek a következőket tartja: *hát*, *így* és *ilyen* (Dér 2009: 33). Megfigyelhető, hogy Schirm Anita vizsgálata alapján a népdalokban legtöbbször megjelenő diskurzusjelölők listájából csak a *hát* egyezik a spontán beszéd sűrűn alkalmazott diskurzusjelölőivel (Schirm 2006: 89). Mielőtt rátérnék a népdalokban előforduló diskurzusjelölők bemutatására, az *így* és az *ilyen* diskurzusjelölőkről is említést teszek. Az adatbázis az *így* szócskára 224 találatot, míg az *ilyen* diskurzusjelölőre 284 találatot hozott fel. A két diskurzusjelölő nem a leggyakoribb elemei az adatbázisban található népdaloknak, de számos esetben megjelennek. Az *így* és az *ilyen* esetében fontosnak tartom megemlíteni, hogy nehéz meghatározni, mikor állnak diskurzusjelölőként a szövegben, nehéz lett volna egyértelmű példákat hozni rájuk az adatbázisból, ezért foglalkoztam csak érintőlegesen velük.

Vizsgáljuk meg, hogy a leggyakoribbnak tartott diskurzusjelölők milyen funkcióval, jelentéstartalommal rendelkezhetnek a népdalokban. Az említett diskurzusjelölők kifejezhetnek bánatot: ***Jaj de sokat elmondtam, hogy jaj, jaj / Énfölöttem beborult a hajnal*** (Jaj de sokat elmondtam, hogy jaj, jaj). Ebben a példában a *de* diskurzusjelölő szorosan kapcsolódik a *jaj* felkiáltáshoz – nyomatékosítja a lírai én szomorúságát. A következő példában a *de* szócskához már másmilyen jelentéstartam társul, mint az előző példában: ***De sok eső, de sok sár, ej, de sok sár*** (De sok eső, de sok sár, ej, de sok sár!). Ebben az esetben a *de* diskurzusjelölő nyomatékosítja, fokozza a mennyiségre utaló *sok* szócskát, valamint az *ej* felkiáltás is nyomatékosító funkciót lát el a szövegben. Az alábbi idézetben az *uccu* diskurzusjelölő egyik funkciójával ismerkedhetünk meg, valamint egy nem mindennapi diskurzusjelölő is megjelenik a szövegben: ***Uccu, kondás elaludtál / Elment a nyáj, itt maradtál! / Hoca szűröm, hoca baltám / Hagy menjek a nyájam után!*** (Uccu, kondás elaludtál). Ebben az esetben az *uccu* felkiáltás mozgásra felszólító értelmet nyer. A lírai én sürgeti a megszólított kondást, aki a noszogatásra

a *hoca* felkiáltással reagál, aminek jelentéstartalma megegyezik az *uccu* felkiáltással (helyettük akár a *rajta, nosza* diskurzusjelölők is állhatnának, jelentésük ugyanaz lenne). Most nézzük meg a *bizony* diskurzusjelölőhöz társítható jelentéstartamot: „*Nékem **bizony** csak te kellesz, gyenge violám*” (Nékem bizony, csak te kellesz gyenge violám). Az idézetben a *bizony* a mondanivaló komolyságára utal, valamint az elszántság, a kizárólagosság kiemelésére is használható.

Nézzünk néhány példát a *hát* diskurzusjelölő funkcióira! Az első bemutatott idézetben kérdés bevezetésére szolgál: „***Hát** te szegény juhászlegény / **Hát** a nyájad hun legelész?*” (Hát te szegény juhászlegény). Ebben a példában a meglepődöttségre, valamint a számonkérés érzetére is utal a *hát* diskurzusjelölő. A lírai én mintha először elcsodálkozna, hogy összetalálkozik a juhászlegénnyel, majd kérdőre vonná, hogy hol hagyta el a gondjára bízott nyáját. Egy másik esetben az elkerülhetetlenbe való beletörődésre utal: „*Könyörtelen halál, sírba döntöttes **hát** / Életének delén a termő gyümölcsfát*” (Könyörtelen halál, sírba döntöttes hát). A végső elfogadás nyomatékosítására a szó mondatvégi elhelyezése is utal (helyette ugyanúgy használhatók lehetnének a *végül, végezetül* szavak). Következőnek nézzünk egy példát a *sej* diskurzusjelölőhöz társítható érzésekre: „***Sej** ha bemegyek Székesfehérvárra, / Egyenesen a tüzérlaktanyába*” (Sej ha bemegyek Székesfehérvárra). Ebben az esetben a *sej* elszántságot jelölő funkcióval bír, aminek jelentőségét a *ha* kötőszóhoz való társítás gyengíti. Végezetül még vizsgáljuk meg, milyen jelentéseket hordozhat magában a *hej* diskurzusjelölő. Sűrűn áll figyelemfelkeltő szóként, sorkezdő pozícióban: „***Hej** kisasszony, de kemény a szoknyája / Talán bizony ritkán veszi magára?*” (Hej, kisasszony). Bevezethet panaszkodást: „***Hej** búbánat, búbánat / Nem vágok én több nádat / Ha vágok is keveset / Mert az kevés kereset*” (Hej búbánat, búbánat). Az utolsó bemutatott idézetben a vágyakozás, óhajlás kifejezésére szolgál: „***Hej**, ne menj el, ne menj el / Maradj még itt az éjjel!*” (Hej, ne menj el, ne menj el).

Mivel a dolgozatomban nem a népdalokban lévő diskurzusjelölők funkcióinak a számbavétele a célja, ezért a felsorolásom nem fedi le az összes társítható funkciót, jelentéstartamot (további szerepkörökhöz lásd Schirm 2016-ot). Azt viszont a fenti idézetek is szépen példázzák, hogy a népdalokban megjelenő diskurzusjelölőkhöz nem kapcsolható csak egy jelentés, hanem a multifunkcionalitás jellemzi őket (Furkó 2011: 43).

A következő példával az adatközlők és a diskurzusjelölők, valamint a népdalok típusa és a diskurzusjelölők kapcsolatára világítanak rá.

5. ábra: *Az én kis pej lovam* c. népdal első versszaka és az abban megjelenő diskurzusjelölők

A fenti kottához (5. ábra) tartozó hangzóanyagot Gergely András „Zsüke” bácsitól gyűjtötték fel 1971-ben, Kolozs megyében. A népdal stílusa öreges csárdás, amit egy feszesebb tempó és általában zenés kíséret jellemez. A képen látható, hogy az adatközlő a szövegben csak egy helyen használ halmozott diskurzusjelölőket (az *ej de* alakulatot), és azokat is céltudatosan, a szótagszámok kiegyenlítése végett alkalmazza.

6. ábra: *Az én kis pej lovam* c. népdal első versszaka hajnaliként való éneklés után lejegyezve

A 6. ábrához tartozó hangzóanyagot szintén Gergely András énekelte fel, ugyanazon gyűjtés keretein belül. A kottákhoz tartozó dalok a szövegüket tekintve ugyanazok, ám stílusuk már eltérő. A 6. ábrához tartozó hangzóanyagban az adatközlő a dalt hajnali stílusban éneklí, amely jellemzője a lassabb tempó és a nagy érzelmi töltet. A név magáért beszél: az ilyen típusú dalokat legtöbbször a mulatozások végén, hajnalban adták elő, erősen felfokozott érzelmi és gyakorta borgőzös állapotban. A kották lejegyzője meg is említi, hogy a két dal egy és ugyanaz,

csak az adatközlő két különböző stílusban adta elő őket. Láthatjuk a 6. ábrán, hogy a csárdás tempónál előforduló egy halmozott diskurzusjelölő kiegészül még két halmozott diskurzusjelölővel.

Az *ej de* diskurzusjelölők párba állítása igen gyakori jelenség, sok másik népdal esetében is megfigyelhető. A plusz diskurzusjelölők nem a szükségesség miatt, hanem érzelmi felindulásból kerültek bele a szövegbe, ezt bizonyítja, hogy sem elhagyásuk, sem pedig betoldásuk nem sérti a dallam ritmusának egészét. Megállapítható, hogy a nagyobb érzelmi bevonódást igénylő éneklésmód (pl. hajnali, keserves, siratóének esetében) több diskurzusjelölőt von maga után. Különbség még a hangsúlyozáskor vehető észre, ugyanis a szöveg szerves részét képező diskurzusjelölők nagyobb hangsúlyt kapnak, jobban artikulálja őket az adatközlő, míg a hirtelen felindulásból beékelt diskurzusjelölőket összemossa, összerántja. Más szövegtípusokban (pl. interjúkban, vö. Bartha-Hámori 2010) is megfigyelték, hogy a nagyobb érzelmi bevonódás a diskurzusjelölők számának és funkcióinak a megváltozását vonja maga után.

A hajnali dalok éneklésmódja megengedi az énekesnek, hogy a saját érzéseinek szabad utat engedjen, a lassabb tempó pedig nemcsak az érzelmes előadást teszi lehetővé, hanem azt is, hogy az adatközlő könnyebben és mélyebben azonosuljon a lírai én érzéseivel, esetleg magáénak érezze azokat. A hangfelvételeken jól hallatszik, hogy nemcsak a tempó és a diskurzusjelölők változnak a dal stílusváltásakor, hanem még a hangerő is átalakul – a lassabb tempónál sokkal nagyobb hangerővel énekel az adatközlő. A *Magyar néprajzi lexikon* is különválasztja az érzelmesebb stílusú népdalokat a többi csoporttól: „A népdal fejlődésének csúcsait kétségkívül az érzelmi jellegű, személyi vonatkozású műfaji csoportok (keserves, szerelmi dal stb.) érik el, a műfaji, stiláris és verselési törvényszerűségeket elsősorban ezek alapján állapították meg. A kötött forma (rím, ritmus, verssor, szótag, vers, versszak stb.) itt a legszabályosabb, e dalcsoportokban alkalmaznak leggyakrabban képeket, hasonlatokat és különféle más stíluseszközöket (ismétlés, fokozás, túlzás stb.). E szubjektív individuális népdalok hatottak legintenzívebben minden más dalcsoportra” (Ortutay 1980: 712).

Mindkét kotta tökéletesen visszaadja a dalok előadásmódját, az adatközlő nyelvjárását. A gyűjtők: Bereczky János és Martin György figyelemreméltó érzékenységgel nyúltak a rendelkezésükre álló anyagokhoz, és a szövegeket hitelesen, az adatközlő kiejtését megőrizve jegyezték le. Erre példa a kottában olvasható *jamihóta* és *fijatalon* szavak sajátos írásmódja. Ez is példázza, hogy a népdalok milyen szorosan kapcsolódnak az adatközlő hétköznapi szóhasználatához, beszédstílusához. Újabb bizonyíték arra, hogy a dalokban a szóbeli

kommunikációra jellemző nyelvi elemek lehettek fel. A mellékelt példák a népdalok, valamint egyidejűleg a diskurzusjelölők variálhatóságára is rávilágítanak. A népdalokban gyakori az *ej*, *sej*, *hej* diskurzusjelölők variálódása, akár egyazon szövegen belül is, de ebben az esetben az adatközlő nem változtat a használt diskurzusjelölőkön, tudatosan mindkét dalban változatlanul ugyanazokat használja. Ebben az esetben a változás csak a diskurzusjelölők számát, nem pedig a formájukat érinti. Legtöbb esetben ez a tudatosság jellemzi az adatközlőket, azonban vannak kivételek, mint ahogy ezt a következő példánk is szemléltetni fogja.

Az 1932-ben, Murakeresztúron gyűjtött példában már egyetlen versszakon belül megfigyelhető a diskurzusjelölők variálódása: „**Hej** tegnap előtt jöttem meg a csatából, / Lejesett a vas a lovam lábárul / Nyisd ki kovács a fekete műhely ajtódát / **Ej**, vasald meg a daruszóru lovamat” (Hej, tegnap előtt jöttem meg a csatából). Ebben az esetben a *hej* és *ej* sorkezdő diskurzusjelölők váltakozása figyelhető meg. Az első és az utolsó sorban is a szükségesség miatt jelennek meg a diskurzusjelölők, nem pedig csak betoldások. Ez a példa azt szemlélteti, hogy bár a népdalok stílusai meghatározhatják a használt diskurzusjelölők milyenségét, a variálódásukra már nincsenek ráhatással.

Azt a gondolatot, hogy az adatközlők még a saját éneklésükben használt diskurzusjelölők tekintetében sem konzisztensek, még egy példával illusztrálom. Egy 1984-es sárvásári gyűjtés során az adatközlő néni így kezd énekelni: „**Hej**, búra, búra, búbánatra születtem”. Majd megáll az éneklésben, és kijavítva magát már így kezd hozzá: „**Búra**, búra, búbánatra születtem” (Búra, búra, búbánatra születtem). Hallatszódik a hangzóanyagon, hogy az adatközlő megzavarodik egy pillanatra, ő maga sem tudja eldönteni, hogy használjon-e sorkezdő pozícióban diskurzusjelölőt vagy sem. Az adatközlő pillanatnyi zavarodottságának az oka feltételezhetően az lehet, hogy diskurzusjelölőt szeretett volna beilleszteni a szövegbe oda, ahol eddig nem használt, és emiatt már a dallam megtalálása is nehézséget okozott a számára. Amint azonban elhagyta a plusz sorkezdő elemet, már egyből magabiztosan énekelte fel a dalt. A példával arra szerettem volna rávilágítani, hogy bár az adatközlők nagyon szabadon nyúlnak a diskurzusjelölőkhöz, és sokszor a saját repertoárjukban sem következetesek velük kapcsolatban, de azt rögtön észreveszik, ha az addigi megszokott éneklésmódjukba nem illik bele a beszúrni kívánt elem.

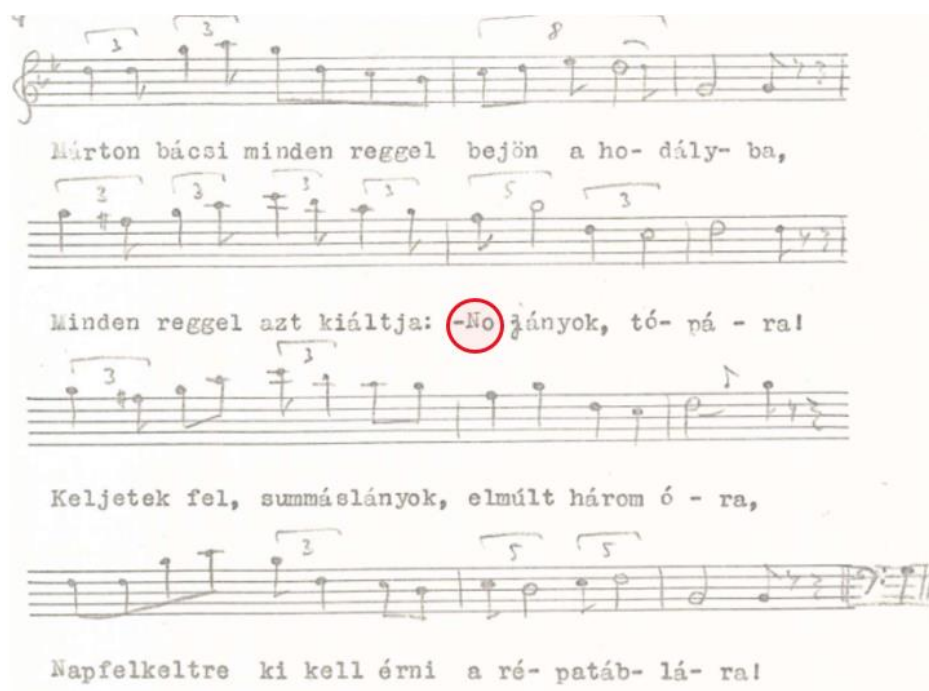
A fenti példákat ellensúlyozva bemutatnám, hogy milyen az, amikor az adatközlő tudatosan és következetesen használja a diskurzusjelölőket, így azok az éneklésmódjának jellemzőivé válnak. Egy 1981-es, Türe községben történő gyűjtés során Lengyel László adatközlő így énekel: **Ej**, de mikor én felülök / Szürke paripámra / Elvágatok rajta / Idegen

országba // *Ej, de* mikor visszánézek róla / Szép szülőházamra / Hullnak a könnyeim / Szürke paripámra (Mikor én felülök). Az idézett szövegben jól látszik, hogy Lengyel László az *ej, de* halmozott diskurzusjelölővel operál és a különböző versszakokban is azt használja. A beillesztett diskurzusjelölők nem képezik a szöveg szerves részét, jelenlétük mégis nagyfokú tudatosságra utal, szomorúság kifejezésére, az elkeseredés nyomatékosítására szolgálnak. Ugyanezen gyűjtés keretein belül egy másik nóta a következőképp van felénekelve: *Hova mész te három árva / Ej, de* hova mész te három árva (Hova mész te három árva). Megfigyelhető, hogy a szöveg szerves részét nem képező diskurzusjelölők megegyeznek az előző példában használt diskurzusjelölőkkel. Kijelenthető, hogy Lengyel László éneklésére jellemző az *ej, de* halmozott diskurzusjelölők alkalmazása, és nem használ más változatokat (pl. *sej, hej*). Érdekes megfigyelni a bemutatott eseteket: van, hogy az adatközlő egy dalon belül is váltakoztatja a használt diskurzusjelölők változatait, van, hogy bizonytalan milyen diskurzusjelölőt használjon a népdalban, és mint ahogy az utolsó példából is látszik, van, hogy az összes felénekelte dalban ugyanazok a diskurzusjelölők jelennek meg.

6. Perspektívaváltás

Dér Csilla Ilona tanulmányában a spontán beszédben figyelte meg a beszélőváltások és a diskurzusjelölők összefonódását. A következő eredményre jutott: „A diskurzusjelölők [...] természetsszerűleg használatosak szóátvételt vagy szóátvételi szándékot jelző elemként is” (Dér 2012: 133). Az én példáim esetében nincs szó beszélőváltásokról, hanem perspektívaváltásokról, de a diskurzusjelölők szerepe mindkét esetben ugyanolyan fontosnak mutatkozik. A perspektívák váltakozásának nyelvi elemekre való hatásával később Baranyiné Kóczy Judit is foglalkozott és különbséget tett a népdalokban megjelenő egyéni és közösségi perspektívák között (Baranyiné Kóczy 2015). Az említett szövegek alapján volt egy olyan hipotézisem is, mely szerint a népdalokban gyakorta előforduló perspektívaváltások a

diskurzusjelölők megjelenésére is hatással vannak. A következő példával ezt a gondolatot szeretném alátámasztani:



7. ábra: Márton bácsi minden reggel bejön a hodályba kezdetű népdal első versszaka

A mellékelt (7.) ábrán megfigyelhető, hogy a lírai én először egyes szám harmadik személyben beszél Márton bácsiról, akinek szavait a második sortól kezdődően közvetlenül idézve látjuk és a versszak végéig ő veszi át az elbeszélő szerepét. Mondanivalóját a *no* felszólalással indítja, amely munkára ösztönző, buzdító szóként funkcionál. Emellett a diskurzusjelölő az elbeszélők közötti váltást is hivatott jelezni, valamint a szótagszámok kiegyenlítése végett jelenik meg. A szövegben megfigyelhető személyváltásra utaló írásjeleket az élőbeszéd nem alkalmazhatja, ezért valamilyen más úton, a mondatkezdő diskurzusjelölő használatával fejezik ki, hogy fordulat történik az elbeszélésben – onnantól kezdve egy munkásait motiválni akaró férfi mondatait halljuk.

A szövegben azonban megjelenik egy tényező, amely árnyalja azt a kérdést, hogy pontosan mikor ki szólal meg. Márton bácsi a *no* felkiáltás után a *jányok* megszólítást használja, amely a szereplő kiejtését, nyelvjárását hivatott átadni, azonban a dalban később a *lányok* alakváltozat jelenik meg, amely akár annak az értelmezésnek is utat enged, hogy valaki más szólal meg. A példa azt szemlélteti, hogy a diskurzusjelölők a perspektíaváltások kezdetét jelezhetik a szövegben, azok végét már sokkal nehezebb feladat észrevenni.

Még egy, korábban már más kontextusban felmerült idézettel alá tudom támasztani azt a feltételezést, hogy a lírai én megváltozása magával hozza a diskurzusjelölők variálódását is: „*Uccu, kondás, elaludtál / Elment a nyáj, itt maradtál / Hoca, szűröm, hoca, baltám, Hogy menjek a nyájam után.*” Az idézet első sorában az *uccu* diskurzusjelölő fejezi ki az ösztönzés, sürgetés érzését, majd a harmadik sorban történő perspektívaváltáskor ezt a funkciót a *hoca* diskurzusjelölő veszi át. A bekövetkezett perspektívaváltás észrevételét könnyíti meg az eltérő diskurzusjelölők használata – a befogadónak egyértelművé válik, hogy a harmadik sortól már az előzetesen megszólított kondás beszél. A dal harmadik versszakában egy harmadik elbeszélővel is találkozhatunk, amelyet szintén egy diskurzusjelölő variálás jelöl: „*Esteledik, alkonyodik, / A vacsorát elkészítik / Nosza, gazdám, vacsorára / Megsült a hús a bográcsba*” (*Uccu, kondás, elaludtál*). Ebben az idézetben több perspektívával is találkozunk, és minden váltást jelöl az eltérő diskurzusjelölők használata. A három eltérő, de ugyanazon jelentésű diskurzusjelölő (*uccu, hoca, nosza*) három különböző megszólalóra utal.

Az eredeti feltételezésemhez képest kevesebb példát találtam arra, hogy a diskurzusjelölők összefüggnek a perspektívák váltakozásával. A diskurzusjelölők jellemzik a beszélőnek a mondanivalóhoz való viszonyulását, ezért logikus feltételezésnek tűnt, hogy a legtöbb esetben amikor a lírai én személye vagy az a személy, akihez a lírai én szól, megváltozik, a diskurzusjelölők is változáson esnek át (Schirm 2009: 306). A bemutatott példák alátámasztják a feltételezésem jelenlétét a korpuszban, azonban a jelenség gyakoriságát tekintve már nem volt teljesen helytálló a gondolatmenet, sokkal több példára számítottam, mint amennyivel talákoztam keresgéléseim során.

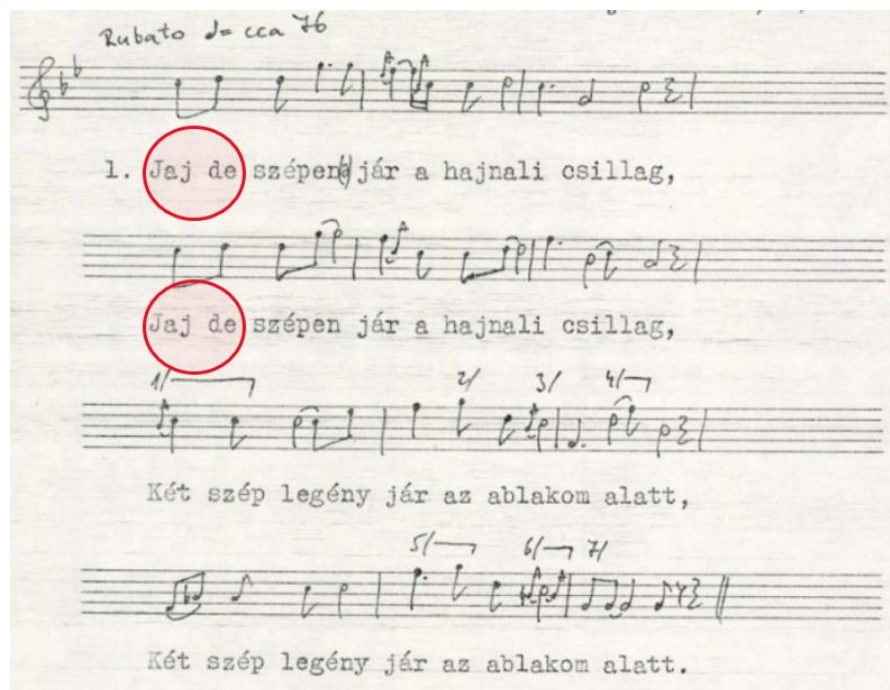
Sokkal jellemzőbb, hogy gondos odafigyelést igényel a hallgatóság részéről az, hogy észrevegyen egy esetleges perspektívaváltást. Ezt a nehézséget példázza a következő idézet: „*A tárkányi réten / Szénát gyűjt egy kislány. / Arra megy egy piros-barna legény, / Emeli kalapját // Mit csinálsz, te kislány, / Piros-barna kislány? / Látod, hogy a víg tárkányi réten a / Szénát gyűjtögetem // Nem való az néked / Piros-barna kislány, / Néked csak egy híves szoba kellene, / Kibe singolgatnál*” (*A tárkányi réten*). Az idézet első versszaka a dal két szereplőjét egy harmadik személy nézőpontjából egyes szám első személyben mutatja be, majd a második versszakban már a főszereplő legény mondatait olvashatjuk, ahogy a dalban szereplő leányhoz szól. Majd még szintén a második versszak utolsó két sorában a lány felel a fiú kérdésére. A harmadik versszakban pedig csak a legény szólal meg. Három személy is megszólal a dal során, azonban a hallgatóság semmilyen támpontot nem kap a bekövetkezett váltások elkülönítésére. A perspektívák elkülönítésében még a szöveg tagolása sem segít, ugyanis a megszólalók

személye nemcsak a versszakok váltásakor változik meg, hanem már versszakon belül is eltérhet. Ráadásul a versszakon belüli váltáskor az egymással felelgető pár egyes szám második személyben szólal meg, tehát még az igék módjából sem lehet arra következtetni, hogy mikor beszél a dalban szereplő legény és mikor a lány. Egyedül a szöveg legelején megjelenő külső nézőpont elhagyása esik egybe versszakváltással.

A vizsgálat során felsorakoztatott példák igazolják, hogy a népdalokban előforduló perspektíva-váltások és diskurzusjelölők szoros összefüggésben állnak egymással. Bár a feltételezés, miszerint minden perspektíva-váltás együtt jár a diskurzusjelölők variációjával, nem bizonyul általánosan érvényesnek, a bemutatott példák egyértelműen rámutattak a jelenség jelenlétére és szerepének fontosságára a népdalokban. Az elemzések során kitűnik, hogy a diskurzusjelölők elősegítik a megszólalók váltásának észlelhetőségét, különösen a dinamikusan változó narratívák esetében. Ugyanakkor az idézetek arra is rávilágítanak, hogy a perspektíva-váltások felismerése (különösen a versszakokon belül) jelentős kihívást jelenthet a befogadónak, mivel nem minden esetben társulnak olyan nyelvi elemekkel, amelyek egyértelműen jelzik a bekövetkezni kívánt fordulatot. A bemutatott példák alapján egyúttal az a következtetés is levonható, hogy a népdalok előadásakor a hallgatóság aktív részvétele, figyelme elengedhetetlen a szöveg megértéséhez.

7. Az adatközlők hatása a nyelvi elemekre

Azt a feltételezést, hogy nem csupán a népdalok stílusa, hanem maga az adatközlő is erősen befolyásolja a diskurzusjelölők milyenségét, a következő példákon keresztül szemléltetném:



8. ábra: *Jaj de szépen jár a hajnali csillag* kezdetű nótá első versszaka

Handwritten musical score for the song "Hej, de szépen jár a hajnali csillag". The tempo is marked "Rubato" and the tempo indication is "J = cca 69". The score is written on four staves. The first staff begins with the lyrics "1. Hej, de szépen jár a hajnali csillag,". The second staff continues with "Hej, de szépen jár a hajnali csillag,". The third staff has the lyrics "Két szép legény jár az ablakim alatt,". The fourth staff concludes with "Két szép legény jár az ablakim alatt.".

9. ábra: *Hej, de szépen jár a hajnali csillag* kezdetű népdal első versszaka

A 8. és a 9. ábrán látható két kotta azonos gyűjtés során került lejegyzésre, 1972-ben Nagykapuson. A két kotta ugyanahhoz a dalhoz tartozik, csak az első esetben Tóth Jánosné volt az adatközlő, a második esetben pedig Török Vitai János. A két dal tempója, éneklésmódja csak nagyon kis mértékben tér el egymástól, ezt a kottához fűzött jegyzetek és a hangzóanyag is alátámasztja, ezért nem beszélhetünk stílusváltásról a két kotta összehasonlításakor. Azonban

az jól megfigyelhető, hogy a diskurzusjelölők az adatközlők személyének változásakor cserélődnek. Látható, hogy a nyomaték kifejezésére szolgáló *de* szócska mindkét adatközlő énekében megjelenik. A *hej* és a *jaj* diskurzusjelölők variálása nem egy gyakori eset. A *hej* felkiáltást legtöbbször a *sej* vagy *ej* variánsokra cserélik az eltérő adatközlők, ugyanis így a diskurzusjelölő jelentése változatlan. Az elemzett népdalok esetében a variálódó *hej* diskurzusjelölő felkiáltószóként funkcionál, míg a *jaj* bánatra, a lírai én szomorúságára utal. Látható, hogy a megváltozott diskurzusjelölők különböző jelentéstartalommal bírnak, ezért megváltoztatásuk a dal egészére is hatással van. A diskurzusjelölők ennél a dalnál a szöveg részét képezik, nem önkényesen kerülnek az előadásba. Míg a diskurzusjelölők jelenléte szükséges és kötött, addig formájukra ez a szabály már nem érvényes. Láthatjuk tehát, hogy az adatközlők mennyire szabadon nyúlnak a diskurzusjelölőkhöz. Ha be kell őket építeni a szövegbe, akkor beépítik őket, de amint valami nincs megkötve a dalban – ebben az esetben a diskurzusjelölők milyensége – azt abban a pillanatban saját kedvük szerint formálják.

Hasonló helyzettel találkozunk egy 1962-es, lészpedi gyűjtés során is. A két adatközlő ugyanabban a dalban eltérő diskurzusjelölőket használ, holott stílusváltás nem alapozza meg a diskurzusjelölők elhagyását. Ezért arra következtetnek, hogy az adatközlők élnek a népdalok szabad variálásának elvével, és saját ízlésüknek, éneklésmódjuknak megfelelően formálják a bemutatni kívánt sorokat. Az első hangzóanyaghoz tartozó kottában Fazekas Péter János énekel a következőképp: „**Ej, de csillag, csillag, de szép hajnali csillag**” (Ej, de csillag, csillag, de szép hajnali csillag). A dal tizenegy szótagszámú sorokkal operál, ezért a két *de* diskurzusjelölő teljesen önkényesnek tekinthető. Márton Ferencné Rózsi Erzsi azonban már egy picit változtat a szövegen: „**Ej, csillag, csillag, de szép hajnali csillag**” (Ej, csillag, csillag, de szép hajnali csillag). A két dal kezdősora csak egy *de* diskurzusjelölő tekintetében tér el, amelynek számottevő hatása nincs a szöveg egészét tekintve. Ennek az apró változtatásnak az oka egyszerű: János bácsi szeretett volna nagyobb nyomatékot adni szavainak, és számára nem volt elég a szövegbe beépített diskurzusjelölő által biztosított nyomaték.

A nagykapusi gyűjtésből származó példák esetében a megváltoztatott diskurzusjelölők a szöveg szerves részét képezik, ezzel szemben a lészpedi gyűjtésből származó idézeteknél már érzelmi felindulásból beillesztett diskurzusjelölők variálódnak. Megfigyelhető, hogy a diskurzusjelölők szövegbéli jelenlétének oka (szükségesség, önkényesség) nem befolyásolja azok variálhatóságát. Az adatközlők ugyanolyan szabadon variálják a szövegbe beépített diskurzusjelölőket, mint az önkényesen betoldott plusz szavakat. A nagykapusi és lészpedi gyűjtésekből vett példák rávilágítottak arra, hogy a diskurzusjelölők nem csupán a szöveg

egységesítése és az érzelmek gördülékeny kifejezése miatt vannak jelen a dalokban, hanem az adatközlő egyéni kifejezés módjának is szerves részei. Összességében elmondható, hogy a diskurzusjelölők nemcsak nyelvi elemként funkcionálnak a szövegekben, hanem kulturális és személyes jellemzőket is hordoznak a népdalok szövegvilágában. A példák alapján kijelenthető, hogy az adatközlők szerepe kiemelkedő, hiszen az általuk végrehajtott módosítások révén a népdalok egyszerre őrzik meg tradicionális jellegüket és válnak rugalmassá a különböző előadásmódok által.

8. Konklúzió

A dolgozat elején megfogalmazott hipotézisek helytállónak bizonyultak, minden feltételezésre sikerült legalább egy példát találnom az adatbázisban. A legtöbb feltételezésre bőséges példával sikerült szolgálnom, azonban akadt olyan gondolatmenet, melynek bizonyítása nehezebben sikerült a vártnál. Schirm Anita kutatása (2016) alapján bemutattam a népdalokban leggyakrabban előforduló diskurzusjelölőket, majd Dér Csilla Ilona munkáját (2009) alapul véve kitértem az élőbeszéd legjellemzőbb diskurzusjelölőire is (*hát, ily, ugye*). A felsorolásokban megjelenő összes diskurzusjelölő néhány lehetséges funkciójára, szövegben betöltött különböző szerepére hoztam példát az adatbázisból. Ezek után bemutattam, hogy a dalok típusai hogyan befolyásolják az alkalmazható diskurzusjelölőket. Így az a hipotézisem, hogy a népdal stílusa meghatározza a diskurzusjelölőket, megalapozottnak bizonyult, a sok bemutatott példa alátámasztja következtetésem relevanciáját. Általános érvényű összefüggés vehető észre az éneklésmód által megkívánt érzelmi töltet nagysága és a diskurzusjelölők megjelenésének sűrűsége között.

Kitértem a diskurzusjelölők megjelenésének két okára is: a szükségességre és az önkényességre. Majd értekeztem arról is, hogy az adatközlők nyelvjárása, hétköznapi beszéde milyen nagy hatással van a diskurzusjelölőkre. Kiemeltem, hogy az adatközlőnek a népdalokhoz való viszonyulásában kiemelt szerepe van a tudatosságnak is, ugyanis egyes adatközlők nagyon szabadon variálják a diskurzusjelölőket, akár dalon belül is, ezzel szemben mások következetesen használják a számukra legmegfelelőbb diskurzusjelölőket. Azt a feltételezésem, hogy a dalokban sűrűn előforduló perspektíva-váltásokat diskurzusjelölők is jelölik, két példával sikerült alátámasztanom, sokkal gyakoribb eset, hogy semmilyen nyelvi elem nem jelöli a lírai én személyének megváltozását. Valamint: a diskurzusjelölők minden példám esetében csak a perspektíva-váltások kezdetét jelezték. Annak meghatározása, hogy a

megszólalók szavai pontosan meddig tartanak a szövegben, már lényegesen összetettebb feladatot jelent a hallgatóság számára.

A dolgozat írása során felmerült egy olyan témakör, amely eredetileg nem képezte a vizsgálódásom tárgyát, de kiderült, hogy egy nagyon is gyakori jelenség. A kották lejegyzőinek sajátos értelmezése a hallott diskurzusjelölők funkciójáról, jelentőségéről megjelenik a lejegyzett dalok szövegeiben használt írásjelek által (zárójelek, kötőjelek alkalmazása). A kutatást ki lehetne terjeszteni erre a kérdéskörre és megvizsgálni, hogy mi mindenre utalhat még a diskurzusjelölők írásmódja. Ebben az esetben már nemcsak az átadni kívánt érzésekre nyernénk rálátást, hanem a befogadás sikerességéről is kapnánk adatokat.

Azt is érdemes lehetne részletesebben megvizsgálni, majd számadatokkal alátámasztani, hogy a szöveg szerves részét képező diskurzusjelölők vagy az önkényesen betoldott szavak variálódnak jobban a dalokban. Azzal a kérdéssel is lehetne tüzetesebben foglalkozni, hogy a Bartók rendszerezése alapján felállított három népdalcsoport (rég, új, vegyes) eltérően alkalmazza-e a diskurzusjelölőket. Valamint a kutatáshoz kapcsolódó kérdéseket nemcsak az általam használt adatbázisban lehetne megvizsgálni, hanem egyéb platformokra is ki lehetne terjeszteni (pl. YouTube), ahol frissebb hangfelvételek alapján is lehetne dolgozni. Az újabb hangzóanyagokkal operáló felületek bevonása a kutatásba azért lehetne egy érdekes mozzanat, mert meg tudnánk vizsgálni, hogy van-e valamilyen összefüggés az idő múlása és a diskurzusjelölők használata között. Esetleg arra is ki lehetne térni, hogy az adatbázisokban található hangzóanyagokhoz a mai, modernkori népzeneészek mennyire nyúlnak érzékenyen: változtatnak-e a szövegeken, egyúttal a diskurzusjelölőkön, vagy inkább az archaikusságra törekednek.

Úgy gondolom, összességében egy eredményes kutatást sikerült véghez vinnem, és előzetes reményeimet beteljesítve az adatbázis rengeteg példával tudott szolgálni a hipotéziseim bizonyításához. A használt adatbázis nagysága, valamint a népdalokhoz és a diskurzusjelölökhöz kapcsolódó eddigi szakirodalom terjedelmessége is elősegítette a kutatásom sikeres elvégzését. A kutatás jövőbeli kiterjesztésének lehetősége is rávilágít arra, hogy a népdal mint szövegcsoporthoz még rengeteg nyelvészeti kérdésre tud válasszal szolgálni. A gondolatmeneteim bemutatásához hozzájárult az a tényező is, hogy számomra ismerős és kedves adatok között dolgozhattam, így a munkát motiválva és gördülékenyen tudtam elvégezni.

Felhasznált irodalom

- Alberti Gábor 2016: Hát a meg meg a hát. In: Kas Bence (szerk.): „Szavad ne feledd!” *Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 17–27.
- Bartók Béla 1924: *A magyar népdal*. Budapest, Rózsavölgyi és Társa
- Baranyiné Kóczy Judit 2008: Orientációs metaforák a magyar népdalok természeti kezdőképeiben. *Magyar Nyelvőr* 132/3: 302–325.
- Baranyiné Kóczy Judit 2011: Szövegtípus és deixis: a térdeixis funkciója a magyar népdalban. *Magyar Nyelvőr* 135/1, 36–48.
- Baranyiné Kóczy Judit 2013: *A magyar népdal térszemantikai megközelítése*. Doktori disszertáció. <https://doktori.btk.elte.hu/lingv/baranyinekoczyjudit/tezis.pdf> (Utolsó letöltés: 2025. január 14.)
- Baranyiné Kóczy Judit 2015: Közösségi vagy személyes? Perspektivizáció a magyar népdalban. *Jelentés és Nyelvhasználat* 2: 31–44.
- Bartha Csilla – Hámori Ágnes 2010: Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában”. *Magyar Nyelvőr* 134/3: 298–321.
- Dezső László 2001: Nyelvi és metrikai típusok a régi magyar népdal verselésének és dallamának jellemzésében. *Magyar Nyelvőr* 125/2: 203–224.
- Dér Csilla Ilona 2009: Mik is a diskurzusjelölők? In: Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 293–303.
- Dér Csilla Ilona 2012: Beszélőváltások során használt diskurzusjelölők a magyar spontán beszédben. *Beszédkutató* 20: 132–143.
- Fehér Anikó é. n.: *A népzene fogalma*
<https://www.feheraniko.hu/hu/bemutakozas/csod%C3%A1latos-n%C3%A9pzene/n%C3%A9pzenei-%C3%ADr%C3%A1saim/55-a-nepzene-fogalma>
(Utolsó letöltés: 2025. január 13.)
- Fraser, Bruce 1999: What are discourse markers? *Journal of Pragmatics* 31/7: 931–952.
- Furkó Bálint Péter 2011: Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés: a kohézió vagy a koherencia eszközei? Az implikáció mint a szövegösszefüggés eszköze. *Officina Textologica* 16: 37–55.
- Katona Imre 1998: A folklór és a folklorisztika. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. Budapest, Osiris Kiadó 356–399.
- Ortutay Gyula (főszerk.) 1980: *Magyar néprajzi lexikon III*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Schirm Anita 2009: Partikula és/vagy diskurzusjelölő? In: Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában - grammatika a diskurzusban*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 304–311.

Schirm Anita 2014: *Hát szóval tulajdonképpen mik is azok a diskurzusjelölők?*
<https://www.nyest.hu/hirek/hat-szoval-tulajdonkeppen-mik-is-azok-a-diskurzusjelolok>
(Utolsó letöltés: 2025. január 14.)

Schirm Anita 2016: Diskurzusjelölők a népdalokban. In: Tóth Szergej – Rozgonyiné Molnár Emma: *Prózától a líráig, Írások Nagy L. János tiszteletére*, Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 87–95.

Schirm Anita 2017: A diskurzusjelölők és a szövegtípusok viszonyáról. *Magyar Nyelv* 113/3: 330–341.

Schirm Anita 2021: *Diskurzusjelölők szövegeken innen és túl*. Budapest, Loisir Könyvkiadó